

„Egy nép nagyond nehezend pusztul el...”

Lakatos Demeter csángó költő

Saját magát *kültű*nek mondta, Beke György erdélyi író a megtisztelő *nép-költő* címet adományozta számára, „összes” műveinek szerkesztője, Libisch Győző pedig „a moldvai magyarság egyetlen jelentős költőjének” nevezte őt, gyűjteményes kötete utószavában. Én magam a moldvai magyarság konok élni akarásának mindnyájunk számára példát mutató alakját látom benne.

Családi nevén *Demeter János*, vagy talán *Demeter László*, esetleg *László Demeter* lenne, de ezen kívül van még néhány neve. Magyarul *Lakatos*, románul *Lăcătuș*, magyarul *Demeter*, románul *Mitică*. Tehát *Lakatos Demeter*, alias *Mitică Lăcătușu*, avagy *Vasile Dumitru*. Ő maga *Lakatos Demeter*ként szignálta verseit. Románul és magyarul beszélő falustársai így többféle néven is számon tartották Demetert, mindenki megtalálhatta az ízlésének megfelelőt. Csupán az ugyancsak Szabófalván született Rab János – alias *Ion Robu* – bukaresti érsek vette magának a bátorságot, hogy leírja: ilyen nevű ember nem élt Szabófalván. Ez a főpap tehát – reméljük *nem* Isten nevében – nemcsak nyelvétől, múltjától, de költőjétől is megfosztja, megfosztaná a csángó népet, melyből vétetett!

Lakatos Demeter Moldvában, az egykori Etelközben, a Szeret és a Moldva folyó összefolyása fölött lévő Szabófalván született, 1911. november 19-én, tehát Árpád-házi Szent Erzsébet nevének ünnepén. Édesapjának kovács volt a mestersége, s az 1916-os erdélyi betöréskor a román hadseregben harcolva, román érdekekért kényszerűségből magyar testvérei ellen támadva esett el. A gyermek Demeter harmadmagával árván maradott, kereset után kellett néznie. Inasnak adták Románvásárba, innen azonban hamar megszökött, s a románi cukorgyárban lakatosmesterséget tanult.

Négy „falusi” (általános) és három „ipari” (szakmunkás) osztályt végzett, de ezek – mint önéletrajzában írja – nem segítették semmiben; édesapja, aki pedig egyáltalában nem járt iskolába, „jobban olvasott és többet tudott, mint egy tanítu”. Amikor kitanulta a lakatosmesterséget – nyilván erről kapta ragadvány, vagy ha úgy tetszik művészi nevét –, elment

sofernek, hogy „világot lásson”. 1930 és 1937 között színtársulatot vezetett a falujában, s az általa írt – vagy átírt – darabokat adták elő. Emiatt „sokszor kikergették a faluból”, mert – úgymond – „ostorozta a politikusokat, a gazembereket, még a papokat is.” Költészetében is érvényesülő erkölcsi értékrendjét maga vetette papírra önéletírásában: a színész élettel nem boldogultam, mert „nagyon veszélyes volt, mikor az igazságot mondtam. És ha egy színész hazugságra van szorítva, akkor többöt nem míg színész, hanem pojáca!”

Így ismét sofórködésre adta a fejét, majd 1938-ban nyitott egy kis boltot, de hát ez sem volt igazán testre szabott foglalkozás számára. A világháború idején tönkrement, s 1948-ban megint a közeli megyeszékhelyen, Románvásárban keresett munkát, ezúttal a cséplőgépgyárban, majd 1952-ben főgépész lett a vajgyárban. Innen ment nyugdíjba az 1970-es évek elején, nem sokkal 1974-ben bekövetkezett halála előtt. Még az 1930-as évek vége felé Erdélyből, a Szeben melletti Nagyselykről hozott feleségétől két gyermeke született, Demeter és Elvira.

Tíz-tizenkét esztendősen írt verseket, mégpedig először románul. Ezek azonban teljesen értéktelen rigmusok, akárcsak későbbi, alkalmi, románnyelvű, főként politikai „csasztuskái”. Első magyar nyelven írt versét (*Falevelek hullodoznak*) Dsida Jenő közölte 1935-ben, Kolozsvárott a *Keleti Újságban*, „*Latiatuk feleim zumtuchel*” című összeállításában. (LAKATOS 1935. 6.) Erre utalva Demeter öntudatosan veti fel önéletírásában a fejét: „De már csángóul én írtam a legelső verset a világon...” Később még több ezer verset írt, s ezek közül jó néhány még életében meg is jelent. A két világháború között az *Ellenzék*, a *Jóestét* és a *Magyar Nép* című lapokban, 1945 után pedig számos romániai magyar sajtótermékben (*Dolgozó Nő*, *Előre*, *Falvak Dolgozó Népe*, *Igazság*, *Hargita*, *Korunk*, *Megyei Tükör*, *Utunk*, *Vörös Zászló*), valamint magyarországiakban (*Forrás*, *Kortárs*, *Magyar Nemzet*, *Magyar Nyelv*, *Művészet*, *Tanácsi Építő*, *Tolna Megyei Népújság*, *Új Írás*, *Vigília*), és föltehetően még máshol is közzölték írásait.

Halála után négy kiadvány jelent meg Lakatos Demeter költeményeiből. 1986-ban az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete kiadásában, a Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 26. füzeteként jelent meg a *Csángó strófák* című kötet, mint nyelvjárási szöveggyűjtemény, 350 példányban, *Hajdú Mihály* és tanítványai szerkesztésében. 1988-ban, Bernben, az Európai Protestáns Szabadegyetem kiadásában, *Csángú strófák* címmel látott nap-

világot verseinek válogatása, *K. Lengyel Zsolt, Szabó T. Ádám és Szász Judit Anna* szerkesztésében. 1992-ben az Áramlat Kiadónál *Domokos Pál Péter* saját költségen, *Libisch Győző* szerkesztésében jelent meg a *Búcsú az iffúságtul* című kötet, ugyancsak igen kis példányszámban. *Csángú országba* című gyűjteményes kötetét a Lakatos Demeter nevét viselő Csángómagyar Kulturális Egyesület jelentette meg 2003-ban, ugyancsak *Libisch Győző* gondozásában. Ez a költő verseinek, leveleinek, prózai írásainak gyakorlatilag teljes anyagát tartalmazza.

Lakatos Demeter versei, irodalmi értékük mellett, elsősorban tájnyelvi dokumentumként fontosak a magyar művelődés számára. Valóságos 20. századi nyelvemlékekről van szó, hiszen szerzőjük megfelelő iskolák hiányában – akárcsak a többi moldvai csángómagyar – nem tanulhatott anyanyelvén írni és olvasni. Egy a szóbeliség állapotában lévő, apáról fiúra, anyáról leányára szálló műveltségről és nyelvről hoz üzenetet tehát, elsősorban hallás szerint, jórészt román ortográfiával leírt verseiben.

Szabó T. Ádám, élete delén elhunyt kiváló nyelvészünk, az úgynevezett északi csángókra jellemző nyelvjárási sajátosságok egész sorát vette számba Lakatos Demeter költeményeiben. Úgy mint a *szavak hangalakját, toldalékolási módját, a ragozás rendszerét, a szóalakokat és jelentésüket, valamint a mondat szerkezetet*. Ezek egyszersmind Szabófalva magyar lakosságának szavajárását is tükrözik, hiszen Demeter a szó legteljesebb értelmében *népének költője* volt. Vegyük sorba nyelvének sajátosságait, értékeit!

Mindenekelőtt rá kell mutatnunk az erős és határozott *sz-elés*re, vagyis az *s* hang helyett az *sz* szinte törvényszerű használatára: *szeghit* (segít), *maszt* (most), *szenki* (senki), *szebeszüil* (sebesül, értsd: savanyodik), *tejfelesz* (tejfeles), *filesz* (füles, azaz nyúl). Másik jellegzetessége a régi erdélyi nyelvjárásra és a mai mezőségi magyar beszédre jellemző *a-zás*: *vagyak* (vagyok), *táncalni* (táncolni), *mikar* (mikor). A szabófalvi tájnyelvből következően Lakatos Demeter verseire is jellemző a nagyfokú *i-zés*. Elsősorban az *é* és az *e* helyett ír *i*-t, amint ez Belső-Erdély jelentős részén használatos: *szíp* (szép), *tighed* (téged), *míg* (még), *szigheled* (szégyelled). Szembetűnő sajátosság továbbá Lakatos Demeter verseiben az *ü* hang erős megterheltsége. Egyrészt a rövid *ö* és a hosszú *ő* helyett ír *ü-t*: *ük* (ők), *üt* (öt), *ültezik* (öltözik), *kültü* (költő); másrészt sokszor az *i* helyett ír *ü-t* használ: *üdü* (idő), *üsumerem* (ismerem), *szüive* (szíve).

Bár költőnk ismerte és használta a *cs* hangot (például *csángó*), írásában gyakran *s* szerepel a köznyelvi magyar *cs* hangjele helyén. Például:

sak (csak), *sánnak* (csinálnak), *busura* (búcsúra), *surguba* (csorgóba), *silagak* (csillagok), *sukalni* (csókolni). Ez is jellemző az északi csángó tájnyelvre, akárcsak ami ritkábban, de előfordul, hogy a *gy* helyén *dzs*-t találunk: *dzsermek* (gyermek), *dzsirend* (gyéren), *dzsir* (gyér). Ez a jelenség különben a magyar nyelvterület nyugati szélén, a várvidéki magyaroknál is megfigyelhető.

Markáns és erősen régies vonás a *határozott és a határozatlan névelő gyakori hiánya*. E tekintetben több száz éves nyelvi múltunk egyik sajátosságát őrzik a szabófalvi költő versei és prózája. Nyelve ilyen szempontból – véli SZABÓ. T. Ádám (1993. 63–70.) – közelebb áll Mátyás király korának magyar nyelvállapotához, mint mai korunkéhoz.

Jelentős mértékben eltér Lakatos Demeter írásmódja a mai magyar helyesírási szabályzattól. Ennek természetes oka, hogy a költő román iskolában tanulta az írást, így a keleti szláv felé mutató román helyesírási rendszer uralja szóképeit: *iár* (jár), *iácotom* (játszottam), *iutul* (jótól), *eghene fa* (jegenyefa). Régen elfelejtett szavaink és nyelvi fordulataink is megelevenednek költeményeiben, prózai írásaiban. Ilyen a 'sérül' szavunk rokonnaként használt *szerik* (fáj) nyelvjárási változata. Hasonló a *humály* (felhő, felleg) szó is, a 'homály' köznyelvi szavunk alakváltozata. A 17. században a románból, szlávból átvett 'furulya' szó helyett a szabófalvi, s általában a moldvai magyar nyelvjárásban a 'süvölt' szavunkból származó süvöltő, *szültű*, *szültül* (furulya, furulyál) használatos. Mint a szabófalvi csángók a beszédben, Lakatos Demeter is beleírta verseibe a Kárpát-medencén belüli magyarság emlékezetéből már évszázadok óta kiveszett *pogocsál*, *pogocsás* (tréfál, tréfás) szavunkat is. DOMOKOS Pál Péter (1959. 244.) az 1390 körül keletkezett *Schlägli Szójegyzék*ig vezeti vissza a szó történetét a magyar nyelv múltjában. (*Magyar Nyelv* 1959. 244–249.)

Lakatos Demeter versei tehát nemcsak a moldvai magyarság legrégebbi rétegének életmódjáról, érzéseiről és gondolatairól adnak művészi értékkel rendelkező formában hírt, hanem nyelvünk múltbéli hajszálgöyökérzetéről is fontos ismereteket közvetítenek.

Lakatos Demeter számos versében említi, sőt kimondottan hangsúlyozza moldvai születését, csángó és magyar voltát. Verseiből mégsem bontakozik ki népének olyan gazdag és egyértelmű képe, mint például Sinka Istvánéból a bihari pásztorélet, Tamás Menyhértéből a bujdosó bukovinai székelyek, vagy Illyés Gyuláéból a tolnai puszták népének sorsa és érzelmvilága. De a szándék, a kötődés és a vállalás szilárdsága hozzá-

juk hasonló. Így benne van költeményeiben a csángók történelme is, de persze nem a tankönyvekben oldott történelem, hiszen azt Demeter csak áttételesen, mintegy másodkézből ismerhette. Hiszen Moldovában, akár a többi csángómagyar, ő sem tanulhatta népének történelmét, még csak nyelvét sem. Mint írja:

„Nem jártam magyar iskolába,
nem tudtam írny, olvasny,
pedig ez vult az anya nyelvem,
vele kezdtem én beszélny;”

Ilyen körülmények között hogyan is ismerhette volna a magyar történelem jeles alakjait, eseményeit? Egy-egy név – mint Attila, Árpád, Petőfi –, egy-egy esemény, ha felbukkan verseiben. De már a csángó nép „történelme” – vagy legalábbis a szájhagyományban megőrzött múltja –, gyakrabban előfordul a „csángó strófák”-ban. A szülőfalu névadóját a *vínektől* hallotta emlegetni, az ő alakját támasztja föl látomásos versében.

„Szabó Jánosnak a hírit
Történelem nem üszméri,
Remélem, hogy minden magyar
Moszt megtudja, ki eléri.

Nem vult császár, nem vult király,
MagyareMBER egy darab vult,
Reszketett a föld hul lípett,
Úgy hallottam a vínektül.

Felcsavart nagy bajuszakval
Fejír luván mindig járt,
Ű volt csángók kapitánya,
Szabó János, míg meghalt.

Egyelőre a mi falunk
A nevit büszkén viseli,
Szabófalván minden buba
Száz bő évek után nevezi.

Ötszáz esztendő nem játék,
Mük megőrizzuk a nevit,
Szabad szívünkbe bennünk marad
Mai napig a magyar hit.

Zavaros századok folyamán
Szabófalva büszkén áll,
Itt Moldova szívében
Mint egy gyönyörű virágszál.”

A szabófalvi költőt sokszor elbűvölte és elvarázsolta a táj, ahol a Moldova és a Szeret vize *sompolyog*. Kár, hogy többnyire nem bajlódik a részletekkel, megelégszik a sablonokkal: „szereti”, sőt „imádja” szülőföldjét, amelynek értékeivel leginkább az évszakokhoz kötődő verseiben találkozunk. Szabófalva határának keleti részén, amely meredeken lejt a Szeret felé, bővizű forrás fakad, s az itt kiépített, szinte kultikus helyen mossa a falu népe „minden szennyesét”. Tisztáló, tisztálkodó és jeles beszélgető hely tehát a *Bonyha* nevű határrészen, a *Lútún* fakadó *Forrás*, amiről költőnk így énekel *Űsz a Bonyhánd* című versében:

„Forrás csak úgy ugrik, mint nyárand,
úgy szöki által a gátakat,
csupán a szép lányok hiánzanak,
melykek feérítik vásznakat.”

Az *Űsz a Lútúnd*ben a táj kietlen melankóliáját festi le a keleti miniatúrák leheletfinom ecsetjével:

„Vájsa színit a plup levél
nyár után,
és mind festi arany színbe
szaporán!
Nyomáson szültül a pásztor
hunyarog,
őszi szél a nádasakban
abajog.”

Persze az ős mellett a tavaszt és a tavaszi tájat is megverseli, de – ízig-vérig alanyi költőként – az évszakról írva is magáról vall, olykor meglepő könnyedséggel, pillangószárnyalással:

„Írtam tavaszrul eleget,
De nem éreztem meleget;
Hóba, sárba, vízbe jártam,
Sehul virágot nem láttam –
De a tavaszt, én imádtam.”

Érdekes, hogy Demeter valamennyi évszakról gyönyörködve ír, mind-egyikben megtalálja a szépet, de egyedül a nyárról írja, hogy

„nyárba szeretnék megholny,
eszt a világot itt hodny.”

És valóban nyáron halt meg, augusztusban!

A tájat mindig az emberrel együtt látja, az ember alkotta, ember formázta tájat dicséri, s ebbe az emberekkel gazdag tájba természetesen önmagát is benne érzi.

„Szeretem, mikor a búza
megérik,
arany kalász a táblában
hintázik,
nop a lányoknak csúkolja
képiket,
mikar ínekelve kötik
kivíket.

mért a természetnek fia
maradak,
falutul, néptül soha nem
szakadok.”

Nem tudnám nyugodt lelkiismerettel eldönteni, hogy Lakatos Demeter mennyire őszinte a hagyományos falu dicséretében, és mennyire csak

sémákat alkalmaz. Sokszor úgy érzem, ezekkel a többször használatos, „előregyártott” szövegelemekkel igyekszik elvetni a kifejezés gondját, és próbálja áthidalni a szófűzés nehézségeit. A pásztor – mintha egyéb dolga nem is volna – szinte unalomig *szültül* – vagyis *furulyál* –, mégpedig szinte kizárólag a *lúza*, vagyis a *fűzfa* alatt. De ha nemegyszer el is csépett a kép, ha sokszor döccen is a szó, botlik is a rím, mégis-mégis megérezzük, mint a kisgyermek akadozó beszédében, hogy mi is az, amivel tele van például a *Falum* című verset író Demeter szíve.

„Ott, hul kumpanász kút banyhánd
 büszkénd áll,
 és hul pásztor lúza alatt
 furulyál,
 hul a csángók magyar nyelvvel
 szöszögnek,
 ott, hul Árpád unokái
 léteznek,

itt a régi szalmás házak
 míg álnak,
 hajikba virággal lányok
 kapálnak,
 vesszűs kerteket míg lehet
 vállalny,
 tekenűcskébbe bubákat
 míg látni”

Talán az ünnepek és a népszokások megverselésekor sikerült a költőnek a leginkább tetten érnie a hagyományt. A tűzhelyeket, melyek körül kiteljesedik a *meséknek országa*, ahol megőrzik a *szép meséket*, a *szép táncakat*, s *ősapáink stafiringját*, amit *kapatt*. Megéneklí a *guzalyasba*, a *fonúba járó nagy legényeket és szép lányokat*, ahol a

„Lányokat mind gízgelik
 Legények a padokon,
 Dologgal nem is törődnek,
 Más forog a gondukon.”

A tárgyi néprajz iránt érdeklődő is találhat fontos adalékokat Lakatos Demeter verseiben. Én legalábbis, amikor a Libisch Győző által összeállított kétkötetes „összes” verseit lektoráltam, gondosan kiírtam valamenynyí, csángó népéletre utaló adatot. A hagyományos szemnyerés módját, mint a szegénység és a nyomorúság jelképét szedi versbe, s bár néprajzkutatóként boldogabb lennék, ha a vers magáról a műveletről szólna, így is fontos, amiről hírt hoz, mert hiszen a leghitelesebb helyről kapjuk. A *Máskar és most* című versben azt a 20. század derekáig tartó állapotot írja le, amikor a szegényebbek cséphadaróval verték, a valamivel módosabbak lovakkal nyomtatták ki a kalászbokból a szemet.

„Vény nagy apám csípvel
nyomtatott,
néhány kívít ha kuláktul
ű kapatt;
huszitkor és karácsonykar
kynert ett,
és ameddig meghult az öreg,
szulga lett.

Apámnak se volt jobb sorsa:
luakkal
nyomtatott és nagyon sokcar
rudakkal.”

Vagy az *Aratáskor* címűben, mikor a „korral haladva” a szemnyerés mai módját is megéneklí:

„Repedt tenernek üdüje
rég elmúlt,
nem emlékszem, ha vaj egyszer
csíp is vult;
kombina arat és csípvel
táblába,
foly a búza, mind patak
zsákakba.

Feltürkezve a legínek
dolgoznak,
zákakat hordják szekérre,
forgulnak;
nem míg verik a karuval
a búzát,
nyomtasszák nyomorult lóval
a szalmát.”

Ezek a részletek azonban az aratásnak, cséplésnek, nyomtatásnak – hogy úgy mondjam – csak a technikai vonatkozásai, bár olykor megkapó költői erővel, képszerűen vázolja elénk az eseményt. Van azonban Lakatosnak egy olyan, *Aratásról* szóló verse, ahol ez a maga valóságában is jelképszerűen szép művelet csupán keret a bubájával arató anya és gyermeke közötti titokzatos kapcsolat semmilyen „néprajzi módszerrel” meg nem fogható, csakis a földi élet égi másaként megragadható költői rajzolatához.

„Megiért a búza,
Ringossa sziel,
Arassza Rúza,
Kölökivel.
Üremszál alatt
Buba riu,
Seset nem kapatt,
Azírt sziú.
Beszíl a Rúza,
Ú érti:
»Nem vár a búza
Kell aratni.
Hallgasszand a szád,
Moszt ni, kiész,
Hazafelé anyád
Szopva visz.
Moszt kell aratni,
Hallgassz, ne bűgj,
Kinyert kell szajnálni,

Seppet még ülj!«
 Nem tudom a buba
 Megiértette?
 Lefidzsott a búza,
 Zölbe vette.
 Szietett a Rúza,
 Aratász nem vár,
 Minden szem búza
 Elvesztete kár.
 Kacagva szopik buba,
 Kacagva,
 Zanyja dzsönyörködik
 Kívíkbe...”

A költői lélek finom érzékenységével megrajzolt kép egyszerű szépsége mellett a csángó nyelv kifejezőképességét is teljes mértékben kihasználja. A keserűséget eszünkbe juttató ürömszál mellett ridogáló csecsemő, a jártában szoptató anya, a kacagva szopó buba képi hangulata a magyar nyelv más tájairól való szókinccsel talán ki sem volna fejezhető.

Lakatos Demeternek szinte minden verse egy-egy sebtében odavetett „ars poetica”, költői hitvallás. Nem lenne nehéz összeszedni belőlük egy csokorra valót. Ezekben érhető tetten identitása, önbecsülése, amire oly nagy szüksége volt ott, ahol a közvetlen környezet afféle bolondériának tekintette verselését, a tágabb – egyenruhás – kör pedig, politikailag veszélyes tevékenységet látott a magyarul (is) író, magyarországiakkal levelező, onnan látogatókat fogadó lakatos-poétában. Lelki erejének megőrzésére, megtartására szüksége volt az olykor talán hősködésnek is tekinthető, önmagát bátorító melldőngetésre:

„Kültű nép mellett kell legend halálig.
 Ez már nem is egy nagy dolog, nem elég.
 Kell harcaljan a neiben, szenvedjen,
 Harctereken is eleibe ű menjen.
 Máskíppend ne míg kívánja rímeiket,
 Ha bajnál nem segít meg népeket,”

De azért – ha jól megnézzük – ezek a kurjantások inkább csak a magányos félelem fityörészései a rengetegben. Legalábbis úgy érzem, hogy inkább azok az igazán őszinte, lelke mélyéről jövő megnyilatkozások, amikor szorong, kesereg, s egyedüllétében önmagát biztatja. Kirekesztettség-ből fakadó lelkiállapotát jól tükrözi *Kültűnek* kezdetű versének részlete:

„Kültűnek mindig szépeket kell írny,
A világot minél jobban csábítny,
Myndenkyt verse tudjan elámítny,
Ha fáj is a szíve, soha nem kell sírny.”

Vagy a *Nem* című, amit Domokos Pál Péternek is elküldött:

„Sokszor írak boldogságrul,
de itt már csak a kezem ír,
szívemet nem látja senky,
ma bezegg sokszor nagyon sír.”

Mert a nagy magabiztosság időről-időre megbicsaklik, a sokszor szólamszerű vidámság, könnyedség leple alól kitetszik a keserűség; a túlfűtött optimizmus átcsap a szinte erőltetett önmarcangolásba. Legelkeseredettebb a *Kár* című, nincs is a versei közt ehhez mérhető kiábrándultságot sugalló költemény.

„Kár, hogy ezekend a tájakand születtem,
És az ifjúságomat én itt megettem,

Kár, hogy kezdtem csángú népet énekelny,
Jobb lett volna ezt a népet elfelejteny;
Ű se tudja my van vele világan,
Elmaradt, mind néma madár az ágan.

Kár, hogy én születtem, én eszt is meglátny:
Igaz testvéreid kezdnek utálny,
És bánják, mikar akarsz felemelkedny,
Kyvánják a nemzetemet elpusztulni.
Megébredek már eccer, de kár: készű lesz,
Utolsó csángunak a magja is elvesz!”

– írta halála évében, 1974-ben. Mintha az öreg Vörösmarty *Szózatá*-nak lemondó, vizionáló keserűségét lehelnék ezek a sorok.

De ha ilyen mély meghasonlásba máskor talán nem is süllyedt a látzólag mindig vidám, *pogocsás* Lakatos Demeter önbizalma, a tétova elbizonytalanodással újra és újra szembesülünk verseiben. A papokat, tudjuk, nem szerette, bár ellenük nem írt verset, önéletrajzából tudjuk, hogy színadarabjaiban „ostorozta” őket. Mintha csak ismerte volna Németh László intelmét: „ne ítélj el a templomot a papért, s az Istent a templomért”, olykor hitet tesz, vagy legalábbis megfogalmazza kétségeit a világmindenség működését szabályozó renddel kapcsolatban. *Kinek a hírivel?* – kérdezi versének címével, s így folytatja:

„Tavasz kinek a hírivel érkezik,
baracknak ky parancsol, hogy
viráگزik?

Ky hozza a darukákat
országba,
ky tesz anya szíp illatát
virágba?

Ky csinálta fend a napat
és mibül;
fel van kötve egy láncval,
Ott hogy ül?”

– és így tovább: *Ky vezeti délibábot? Ky zúldíti meg a füvet? Kynék hírivel jön a tél? S a vers profán befejezése ellenére is megérezzük a kérdésekbe rejtett transzcendenciát.*

Talán ebben a *lehet, hogy létező* felsőbb hatalomban is bízunk, amikor a csángómagyarok jövőjére veti tekintetét. Már a megközelítés is mutatja Lakatos Demeter emberi nagyságát, amikor a 4+3 román osztállyal rendelkező vajgyári lakatosmester ízig-vérig értelmiségként, példamutató felölsséggel gondolkozik csángó népe sorsáról.

„Egy nép nagyond nehezen pusztul el,
 Akár ky lenne, nép nem burján-szál.
 Tudja az, ki burjánt pusztít, pusztít,
 Tépi, vágja, de újból kyvirít.

 Egy nép, mind мүк, tudjuk, nem burján-szál,
 Ha nem jut elűre, okkor már áll,
 És lehet dorsa hátra maradny,
 Ez nem elenty, hogy kezd pusztulny.

 A csángú nípisz nem egy burján-szál,
 Századok folyamán, míg büszkénd áll
 Barlangjába. Sehogy sem fejlődik,
 És primitív módon létezik.”

Lakatos Demeter magyar identitásának legszebb, mert tettel alátámasztott bizonyítéka volt – sok mellődöngető példát vehetne róla –, amikor fiát és lányát Marosvásárhelyre küldte Szabófalváról, hogy magyar iskolában tanulhassanak. Nem lehetett ez olcsó mulatság az 1950-es évek első felében, de költőnknek mérhetetlen boldogságot jelentett, és büszke is volt erre a döntésére. Érdemes idéznünk az útravalónak és hazai üzenetnek szánt versekből. Ne nézzük most, hogy mennyi bennük a közhely, hogy mennyi az – utóbb megalapozatlannak bizonyult – optimizmus. Inkább a csodát lássuk benne, a szinte eszeveszett reménykedést, az Adyéhoz hasonló víziót a szent, nagy óceánba érkező érről.

Demeter fiának ezt írta Vásárhelyre:

„Légy büszke fiam ezután,
 – Kevély, mind csángú mondja –
 Beteljesül az apádnak
 S a fiának a gondja.

Megérted: magyarul tanulny
 Ma olvasny és írny,
 Szemem, szívem örö mire,
 Érzem, hogy kezd már sírny.

Ezt jól kell tudny Demeter:
Magyar szúnak drága az ára;
Te azt hozd veled, mikor jössz
Te haza Szabufalára.

Én csángú verseket írak,
Nekem ezt meg kell hidny;
Egy lángész lehet belüled,
Ha magyarul fogsz írny.”

Elvira lányának pedig így üzent:

„Most a rígi kívánságad
Teljesul:
Tanuld ősapáink nyelvét
Magyarul.

Örvendek, első írásod
Tudd meg jól,
Szabófalvára el jőjjön
Magyarul.
Ez az egisz kívánságam
Elvirának,
Csúkalam és sok szerencsét
Kyvánok.”

De nem csak magyar iskolába járó gyermekeinek küldött verses üzeneteket, hanem számos erdélyi és belső-magyarországi emberrel levelezett. Többek között Újváry Lajos festőművésszel, Bajkó Sándor főorvossal, Bartis Árpád költővel, és természetesen Domokos Pál Péterrel, a csángók vándorapostolával. Neki írt verse számomra a leginkább bizonyítja, hogy Lakatos Demeter írásai nemcsak a 20. század második feléből való magyar nyelvemlékként értékesek. Ez is azok közé a költemények közé tartozik, amik a szabófalvi *pogocsás* költőt a magyar irodalom magasabb régióiba emelik.

Kedves Domokos bácsi

„Bocsásond meg, gyirend irak,
 érty maga helyzetet:
 meg holt anyám, árva vagyok,
 kell halny a hegyeket.
 Kis korámbul árva vultam,
 apám meghult rázbelbe,
 harcat vittem pulickáirt,
 mint szolga, idegenbe.
 Hála istenek jól vagyok,
 neky kezdett főny bor,
 mégis magának is írny
 el került talán a sor.
 Hogy míg viszi az életvel?
 Egissígivel hogy áll?
 Maga él vagy száz esztendűt,
 Nem iszik és nem pipál.
 Mikor míg jön hozzám felé?
 Nyáron hollottam, míg járt.
 Nekem vágyam Budapesttül
 Örökre, hiszem, elzárt;
 Azt hiszem, meg fogok halny,
 A lábam oda nem lép.
 Azt mondja az egisz világ:
 Fővárosuk dorsa szíp.
 Mit csináljak? – ez az élet,
 Ebben a századba élünk:
 Úgy meg átkozott o sorsunk,
 hogy egy másiktul félünk.”

Lakatos Demetert én is Domokos Pál Péterem keresztül ismertem meg. Az ő üzenetével kerestem fel az 1970-es évek elején, mégpedig kellő körültekintéssel, mert akkor már gyakran zaklatta őt a romániai „ávó”, a szekuritáte. Versei, kapcsolatai miatt elsősorban, meg azért, mert Magyarországról feltűnően sokan látogatták, nem egyszer busznyai ember érkezett hangoskodva, oda nem való módon viselkedve. Sokat ugyan nem értettek

a szabófalviak archaikus tájnyelvéből, de otthon eldicsekedhettek vele: jártak Lakatos Demeternél. Nála pedig járt a – titkos és nem titkos – rendőrség, s e látogatásoknak rendszerint kihallgatás, nem egyszer házkutatás lett a következménye. Éppen ezért a szomszédos, már néhány nemzedék óta elrománosodott, de változatlanul csángó identitású Buteából mentem hozzá odaváló ismerősömmel, aki szabófalvi keresztlányát látogatta meg. Az már akár véletlen is lehetett – volna –, hogy a keresztlány családja Lakatos Demeter lábszomszédja volt. Mindig szürkülletben, a kertek alatt mentem hozzájuk, s szomszédjától egy kiskapun léptem át a kertjébe. Így a házával szemközt lakó besúgó nem is tudta, hogy járt nála valaki.

Lakatos Demeter alapján véve vidám, tréfálkozásra – vagyis *pogocsálásra* – hajlamos, tagbaszakadt, őszbecsavarodott, lomha mozgású, de fürge észjárású ember volt, akivel könnyen szót lehetett érteni – különösen, ha az ember Domokos Pál Péterre hivatkozott. Nála jártamkor verseiből olvasott, tapintatlan látogatóira panaszkodott. Elmondta, hogy melyik szomszédja figyelő és jelenti a vendégeit, s arra kért, hogy ugyanarra távozzam, amerre jöttem. Domokos Pál Péternek többnyire magánomra mondta üzenetét. Savanyú borára és ízes beszédére mindig sokáig emlékeztem.

Mondom, jól ismertem az eleven Lakatos Demetert, most végezetül mégis arra szeretnék emlékezni, miként él emléke szülőfalujában. Több versében is feldolgozta a mesét, aminek lényege, hogy a kántor halászna, de nem fog semmit, míg aztán feltekint az égre s így fohászodik: „Isztenem, ha ién egy halackát fognék, azt a szegínyeknek adnám!” S ahogy ezt ki mondja, máris ott a hal a horgán, a kántor kirántja, belésuppantja a tarisznyájába, s azon gondolkodik, hogy hazatérve miként készítse el, süsse-e vagy rántsa, tehát a szegínyekről már szó sincs. A tarisznya azonban lyukas volt, a hal kiesett, egyet csapott a farkával, be a vízbe s el. A kántor pedig az égre tekint, s azt mondja: „Édesz Isztenem, hiszen én eszt a szegínyeknek adtam volna”. Lakatos Demeter pedig levonja a mese eszmei tanulságát: a kántor elfeledte, hogy az ember az Istennel nem *pogocsál*hat. Ezt a szép történetet Domokos Pál Pétertől hallottam, aki Lakatos Demeter egyik verséből ismerte meg, s előadásaiiban mindig hozzátette, hogy a *pogocsál* szó, hasonló értelemmel, már a 14. század végén szerepel az úgynevezett *Schläggl Szójegyzék*ben. A témát meg is írta a *Magyar Nyelv* 1959. évi számában, bizonyítva ezzel a csángók nyelvi archaizmusának művelődéstörténeti jelentőségét, s azt, hogy „a nagyon régi feljegyzéssel nyilvántartásba

vett *pogocsa* magyar szó a moldvai északi csángómagyarok nyelvi használatában töltött nagy idő hiteles magyar tanúja.”

Úgy gondoltam, ennek a szónak az „értékével” Lakatos Demeter is tisztában lehetett, mert feltűnően sokszor használta. „Így kaptuk ezt vénektől” – írja, s több versben is feldolgozta a témát. Azt hittem, hogy Lakatos Demeter, aki a maga módján olvasott ember volt, talán egy kicsit tudatosan is használta ezt a szót, mint a régi magyar nyelv becses, rájuk bízott kincsének egyik gyöngyszemét. Ezért aztán meglepődtem, amikor falujában a *pogocsa* szó „köznyelvi” előfordulásával találkoztam, s különösen szép volt, hogy éppen Demeterrel kapcsolatosan.

Az 1990-es évek elején filmet készítettünk Moldvában, s ellátogattunk Szabófalvára is. Fölkerestük Demeter egykori házát is, ahol már egy fiatal csángó házaspár lakott, mert az özvegy hazaköltözött a leányához, az erdélyi Nagyszebenbe. Több szabófalvitól is megkérdeztem: milyen embernek ismerték Lakatos Demetert? Megleptek és meghatottak a válaszok, hiszen tudjuk, hogy a földek és a gyárak kétkezi munkásai általában nem sokra nézik az írogató, versfaragó embereket, különösen, ha közülük való, falubeli. Lakatos Demeterre mégis mindenki szívesen emlékezett, különösen halála után. Derék ember volt, mondták –, *pogocsás*, emlékezett az egyik szomszéd, mikor egykori lakóháza udvarán a kamera körül összegyűltünk.

Milyen szép lenne, ha a „pogocsás ember” egykori házában életét és munkáit bemutató múzeum nyílhatna, homlokzatán pedig emléktábla hirdetné, hogy 1974 augusztusáig itt élt a szabófalvi csángók költője.

Demeternek hosszú időn keresztül dédelgetett vágya volt, hogy eljusson oda, hol „a nap leszentül”, vagyis Magyarországra, annak is a fővárosába, Budapestre. Élete utolsó pillanatáig bizakodott, hogy megkapja az útlevelet, a román „pasaportot”. Noha egyik versében megvallja, a lelke mélyén tudta: Ceaușescu Romániájában erre aligha kerülhet sor. Szomorúan írta egyik, Domokos Pál Péternek küldött verses üzenetében:

„Azt hiszem meg fogok halni,
s a lábam oda nem lép...”

Máshol keserűbben fogalmazva:

„Mert szabad világban nem élünk,
Amerre hí a vágy, nem menünk,
Mit akarsz, nem lehet csinálni,
Hul parancsolnak, ott kell élni.”

Versei is csak halála után jutottak el nyomtatásban Magyarországra, akkor is csak kevesekhez.

Amíg élt, de halála után is, sokat gondolkoztam: vajon nem született-e rossz időben Lakatos Demeter, a 20. század csángó költője? De akármenynyit jártattam is az eszemet, mindig arra jutottam, hogy: *nem!* Mert ha néhány évszázaddal korábban érkezik erre a földre, bizonyára jeles, de ismeretlen *mondó* ember, népmesék, népdalok névtelenség homályában maradó forrása lehetett volna, s mára már talán falujában sem ismerné senki a nevét. Ha pedig néhány évszázaddal – vagy évtizeddel – később születik, esetleg neves költő, színész, elismert színházi rendező, író lett lenne, de már aligha írt, beszélt, gondolkodott és érzett volna magyarul, hiszen szülőfalujában igen nagy veszélyben van a magyar nyelv.

De akár előbb, akár később születik, nem lett volna belőle a magyar népi műveltség Moldvában fellelhető archaikus rétegének felszínre hozója, középkori okleveleink nyelvén verselő népköltő, *a szabófalvi csángók magyarságának hiteles bizonyítéka*.

Nehéz élete, többszöri meghurcoltatása ellenére úgy érzem: jó időben született és élt Lakatos Demeter. Művészetével *már* ki tudott emelkedni a folklórforrások gazdag, ám névtelen buzgásából, de *még* magyarként lehetett a csángó nép költője.